

BRONNE

I ARGIVALE BRONNE

1 ONGEPUBLISEER

Nasionale Argief van Suid-Afrika (NASA), Pretoria

Aanwinste

NASA A1 Smutsversameling - koerantknipsels soos saamgestel deur mev IM Smuts.
NASA A286 Libertas, (Libertas, Pretoria: besonderhede i.v.m meubels) sa
NASA A131 Strijdomversameling 1910-1973
NASA A32 Hertzogversameling

Argief van die Departement van Openbare Werke

PWD 566 2/1310 Libertas, 1935-1947.
PWD 1418 26/4374 Buildings, General. Drawing number register, s.a.
PWD 565 2/1310 Pretoria Bryntirion Estate House for Prime Minister, erection, 1935-1937.
PWD 565 2/1310 Pretoria Bryntirion Estate House for Prime Minister, erection, 1937-1938.
PWD 1184 7/2969 Buildings - General. Competitions for Government buildings. Procedure to be followed, 1933-1948.
PWD 566 2/1310 Pretoria Bryntirion Estate. House for Prime Minister. Erection, 1941-1947.

Argief van die Eerste Minister

PM EM 4/2, 152 Akkommodasie, meubels en uitrusting, wonings van die Eerste Minister A. Groote Schuur B. Libertas, 1917-1937.
PM EM 4/2, 152 Akkommodasie, meubels en uitrusting, wonings van die Eerste Minister A. Groote Schuur B. Libertas, 1937-1945.

Argief van die Minister van Gemeenskapsontwikkeling en van Openbare Werke

MGO 75 M/D/11 Ministerswoningen. Libertas, 1967-1967.
MGO 184 MO2/6 Openbare werke. Eerste-ministerswoning, Pretoria, Libertas, 1971-1973.

Argief van die privaatsekretaris van die Eerste Minister

MEM 1/345 A1/14 Privaatsekretaris: Dr. H.F. Verwoerd. Groote Schuur en Libertas.
Amptelike wonings en telefoon, 1954-1966.

Argief van die Tesourie

TES 3096 F13/63/1 Public Works Department. Stocktaking of stores : Prime Minister's residences (Libertas and Groote Schuur), 1951-1966.

Argief van die Stadsraad van Pretoria, Erasmuskloofbrandweerstasie, Pretoria.

Mahlamba Ndlopfu, erf 1, 26, 27 Bryntirion, Pretoria.

Kelderplan, Seksie A-A, Seksie B-B.

Fondasieplan, Seksie a-a, Oos aansig.

Sleutelplan, noord-aansig van kelder, suid-aansig van kelder.

Seksie- en halfduim-detail van fondasie.

Seksie deur noord-terraswal.

Departement van Openbare Werke Argief (DOW), Pretoria

Lys van planne:

- 20234 Pretoria, (Lisdogan) Presidensie en Libertas, 4 wonings vir lyfwag en motorbestuurder.
- 4758 Pretoria, Prime Minister's residence.
- 5477 Pretoria, proposed new guard room at Libertas.
- 9647 Pretoria, Prime Minister's residence.
- 17048 Libertas, Enlargement of Dining room.
- 11552 Pretoria, Prime Minister's house.
- 15900 Pretoria, Guard room as State President's house and Libertas.

Libertas/ Mahlamba Ndlopfu, Bryntirion, Pretoria

Libertasleër, Versamelde knipsels, korrespondensie en inligting, ongeorden.

Nasionale Film-, Video- en Klankargief (NFVKA), Pretoria

Moerdyk-versameling, biografiese besonderhede 154/766.

Moerdyk-versameling 38(61): Castalia.

Strijdomhuis-museum-argief, Nylstroom

Ongeordende argiefstukke.

Universiteit van Pretoria (UP), Akademiese Inligtingsdiens, Afdeling Besondere Versamelings, Pretoria

Gerard Moerdyk-versameling, ongeorden.

II REGERINGSPUBLIKASIES

Unie van Suid-Afrika, *Debatte van die Volksraad (Hansard), derde sitting - sewende Parlement, 11 Januarie tot 4 Mei 1935, saamgevat in dele 24 en 25, Kaapstad, 1935.*

III PERIODIEKE PUBLIKASIES

Architect and builder, 3(11), 1953-11.

Bylae by *Die Burger*, 1986-05-01.

Codicillus, Life in the political arena up to April 27 1994, Regsfakulteit UNISA XXXVI(1) May 1995.

Financial Mail, 110(8) 1988-11-25; 126(7), 1993-01-04.

Lockhead's guide, handbook and directory of Pretoria, Pretoria, 1913.

Pretoria News, 1935-04-25, 1935-04-26, 1948-05-26, 1948-06-01, 1948-06-02, 1948-06-04.

Rand Daily Mail, 1935-04-26, 1935-05-31.

Sarie, 45(14), 1994-01-05.

Sunday Times, 1993-10-24.

Die Taalgenoot, 62(5), Mei 1993.

Die Volkstem, 1935-04-26.

You, 410, 1995-08-24.

IV TYDSKRIF- EN KOERANTARTIKELS

ALLEN, V. Libertas and its treasures. *Pretoria News*, 1971-11-12.

ALLIGHAN, G. The private life of Dr. Verwoerd. *Personality*, 1961-03-23.

ANON. A family affair. *Pace*, 1995-09.

ANON. Almal kan môre by Libertas instap. *Beeld*, 1993-10-22.

ANON. Betekenis vir SA van nuwe Eerste Ministerswoning. *Die Vaderland*, 1935-05-24.

ANON. Council castled. *Financial Mail* 113(1), 1989-07-14.

ANON. Elita lief vir FW, maar onseker oor skeiding. *Rapport*, 1998-02-01.

ANON. Interview. 'People have forgotten how much we've done'. *Newsweek* 126(19), 1995-11-06.

ANON. Kommentaar. Waar is my kamera? *Finansies en Tegniek* 49(12), 1997-03-28.

- ANON. Landscaping for a great occasion. *Parks and grounds, The journal for the entire green industry* 1994/79, 1996-07-08.
- ANON. Leading articles. When the charm runs out. *Financial Mail* 126(7), 1992-11-13.
- ANON. Dr Gerard Moerdyk – in memoriam. *Pretoriana, mondstuk vir die Genootskap Oud-Pretoria*, (29), April 1959.
- ANON. Professional notes and news. *South African Architectural Record* 20, 1935.
- ANON. Rubriek: Gister en vandag, Bryntirion-huise uit Milner-tydperk. *Beeld Huisgids*, 1997-08-22.
- ANON. Report of the Arcadia residents association: Arcadia: the reluctant office park. *Architecture SA* 7, August 1991.
- BARRET, R. Libertas. *South African Garden and Home*, 1978-01-09.
- BEHR, M. All the President's women. *Fair Lady* 29(22) 1995-10-18.
- BEZUIDENHOUT, N. De Klerk het uit Libertas getrek. *Beeld*, 1994-10-24.
- BEZUIDENHOUT, N. Dis oos, wes, tuis bes vir Nelson in sy nuwe huis. *Beeld*, 1994-11-19.
- BOSHOFF, A. Tien jaar saam met die Vorsters aan huis. *Die Huisgenoot*, 36/2837, 1976-09-10.
- BOSHOFF, A. Mev. Vorster, tien vervulde jare as Premiersvrou. *Die Huisgenoot*, 1976-09-17.
- BOSMAN, F.C.L. In memoriam Gerard Leendert Moerdyk 4 Maart 1890 - 29 Maart 1958. *Tydskrif vir Wetenskap en Kuns* nuwe reeks XVIII(2), Oktober 1958.
- BOTES, S.M. Die oprigting van die derde Presidensie in Bloemfontein, 1885-1886. *Navorsing van die Nasionale Museum* 12(7), November 1996.
- BOTHA, A. Mbeki se masker kom af..., *Insig*. Februarie 2000.
- CASSON, H. Pretoria - the mushroom capital. *Architectural Review* (87), Jan-June 1940.
- CREMER, A & D. ESTERHUIZEN. Strijdomhuis, 'n monument vir die Leeu van die Noorde, *Rooi Rose*, 35(26), 1979-07-18, p. 100.
- CLUVER, G. Pragtige oudhede versier Libertas. *Die Huisgenoot* 42(2464), 1969-06-20.
- DUVENAGE, I. Sendingstasie kry nuwe aansien - dal van genade. *Sarie* 46(21), 1995-04-12.
- EATON, N. The Prime Minister's residence: comment. *South African Architectural Record* 20(5), May 1935.
- EDITORIAL COMMENT. When bullying backfires. *Finance Week* 37(3), 1988-04-21-27.

- EIE KANTOOR. Mahlamb'andlovu byna reg vir president. *Die Burger*, 1994-10-22.
- FROST, T.B. College for teachers. *Neon* 53, 1998.
- GIBSON, E. Mandela laat huis bou in Maputo se rykmansbuurt. *Beeld*, 1999-04-06.
- GIBSON, E. Toe dans hulle, en 2000 juig. *Beeld*, 1998-07-20.
- GREEN, P & P. WILHELM. The presidency: a beacon for the world. *Leadership SA* 13(2), 1994.
- HADLAND, A. Walk of freedom. *Drum*, February 1996.
- HARTLEY, R. Growing with age. *Sunday Times*, 1998-07-19.
- JAFFER, Z. Mbeki: competent, clever but too cold. *Pretoria News*, 2000-06-08.
- JOHNSON, W. The mystery woman in Madiba's life. *Drum*, 1996-01-22.
- JONKER, H.J. Die woning van ons eerste burger. *Die Brandwag*, 1944-09-29.
- KEETON, C & S. MATTHEWSON & POLITICAL STAFF REPORT. Libertas to get new name. *Pretoria News*, 1994-09-09.
- KORRESPONDENT. FW Elita mis ontbyt na huweliksnaag, sy straal voor vertrek. *Beeld*, 1998-11-09.
- KORRESPONDENT. President nie te besig om met leerlinge te gesels. *Beeld*, 1998-04-03.
- KOTZÉ, A. Mandela moet trou, FW moet ander man se vrou los, sê ACDP. *Beeld*, 1998-02-12.
- KROMBERG, M (red). Mr. Nelson Mandela - profile of a President. *RSA Oorsig/Review* 7(3). 1994.
- KRUGER, N. Kunsweke vir Libertas. *Die Brandwag*, 1957-02-01.
- LAMB, C. My miracle housekeeper - President Mandela. *Drum* (193), May 1995.
- LAMB, C. The woman who stole Mandela's heart. *Fair Lady*, 1997-12-24.
- LANDMAN, C. Die susters van die broederkerk - 'n verhaal van vrouens in die Morawiese Kerk in Suid-Afrika. *Kerk en Skrif* 16(1), 1995.
- LESSING, C. Mandela "in die gees" met Bafana Bafana. *Beeld*, 1998-05-19.
- LEY, M. Mandela huis "nog dieselfde". *Beeld*, 1995-07-29.
- LEY, M. & F. LÖTTER. "Skaduwees is agter, nou ry hulle vorentoe". *Beeld*, 1995-07-29.
- LIEBENBERG, K & SAPA-AP. Mandela denies FW book claim. *The Citizen*, 1999-01-18.

- POLITIEKE REDAKSIE. Mandela se nuwe tuiste is Libertas. *Die Burger*, 1994-06-08.
- POLITIEKE REDAKSIE. Gastehuis was staatshoofde se ampswoning. *Die Burger*, 1990-08-07.
- PRETORIUS, A. Franse oefen al vir eleksie. *Beeld*, 2000-07-07.
- PRETORIUS, A. Smuts se reputasie staan nog sterk by Cambridge. *Beeld*, 1999-03-23.
- PRETORIUS, W. Almal moet leer om Mandela se huisnaam uit te spreek. *Beeld*, 1994-10-17.
- PRETORIUS, W. Elita se Tony vry glo na Kaapse vrou. *Beeld*, 1998-02-16.
- RABE, L. Dit bekommer, ons meneer die President ! *Sarie* 49(2), 1997-07-16.
- RADEMEYER, R. Staatspresident se ampswoning in Pta word gedenkwaardigheid. *Beeld*, 1993-06-02.
- REDAKSIONEEL. Libertas. *Beeld*, 1993-06-07.
- RETIEF, H. My pa, die Premier. *Sarie*, 1990-02-07.
- ROSSOUW, E & J. JORDAAN. Agter die voordeur by FW en Marike. *Rooi Rose* 52(26), 1994-12-18.
- STAFF REPORTER. City 'white house' opens doors. *Pretoria News*, 1994-03-22.
- TEMPELHOFF, E. FW het beloof om boek te bring – Marike. *Beeld*, 1999-01-18.
- VAN HEERDEN, M & N. BEZUIDENHOUT. Libertas en Uniegebou herdoop: nóg kan volg. *Beeld*, 1994-09-12.
- VAN DER LINGEN, B. Die man agter die skerms vertel. *Publico* 14(5), Oktober 1994.
- VAN NIEKERK, A.J. The man who made the monument. *The Outspan*, 1955-04-01.
- VAN DER SCHYFF, P. 'n Dolk beëindig 'n era. *De Kat* 3(9), April 1988.
- VAN RENSBURG, G. FW moet trek, Nelson wil Libertas hê. *Beeld*, 1994-06-08.
- VAN ZYL, L. Hulle is kunstenaars in eie reg. *Publico* 15 (3), Junie 1995.
- VILJOEN, M. 'n Ouma moet op haar tone wees. *Rooi Rose*, 32(15), 1976-02-18.
- WALDNER, M. Introvert Marike en sonnige vrou het heerlijk geklets. *Rapport*, 1998-02-01.
- WALE, L. (Ed) Obituary, Dr. Gerhard Moerdyk. *Architect and builder*, 8(5) May 1958.
- WESSELS, I. Mev. Elize Botha bewaak die tuisfront. *Sarie* (13), 1978-12-03.

V LITERATUUR

- ALLIGHAN, G. *Verwoerd – the end, a look-back from the future*. England, 1961.
- ANDREWS, T & J. PLOEGER. *Straat- en plekname van ou Pretoria*. Pretoria, 1989.
- ANON. *Die President Pretorius-museum*. S.l., s.a.
- ANON. *John Vorster 10 jaar*. Kaapstad, 1976.
- ANON. *Het Kasteel de Goede Hoop*. S.l., s.a.
- ANON. *Westbrooke, the residence of the State President, Cape Town, South Africa*. Pretoria, 1989.
- BARNARD, F. *13 Jaar in die skadu van dr H. F. Verwoerd*. Johannesburg, 1967.
- BASSETT, B. *The buildings of Pietermaritzburg*. Pietermaritzburg, 1986.
- BASSON, J. L. *Die politieke loopbaan van adv. J.G. Strijdom, 1929-1945*. D. Phil.-proefskrif, Universiteit van Pretoria, 1980.
- BERMAN, E. *South African art and artists*. Cape Town, 1970.
- BEUKES, P. *The romantic Smuts, women and love in his life*. Cape Town, 1992.
- BEYERS, C.J(red). *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek, IV*. Durban, 1981.
- BEYERS, C.J(red). *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek, V*. Pretoria, 1987.
- BIERMAN, B.E. *Boukuns in Suid-Afrika, 'n Beknopte oorsig van ons boustyle en bouwyse*. Kaapstad & Amsterdam, 1951.
- BLANCKENBERG, P.B. *The thoughts of General Smuts, compiled by his private secretary*. Cape Town & Johannesburg, 1951.
- BOSHOFF, A. *Betsie Verwoerd, die vrou*. Pretoria, 1993.
- BOSHOFF, A. *Sekretaresse vir die Verwoerds. Dankbare herinneringe*. Kaapstad & Pretoria, 1974.
- BOTES, M. *Museum Ou Presidensie*. Bloemfontein, 1985.
- BOTES, N (ed). *Conservation policy: Mahlamba Ndlopfu*. Commissioned and compiled on the behalf of the Department of Public Works, 10 December 1999- 29 February 2000.
- BOTES, S.M. *Van Residensie tot Presidensie: 'n Kultuurhistoriese studie van ampswonings in Bloemfontein, 1846-1900*. Ongepubliseerde MA-verhandeling, Universiteit van Pretoria, 1993.

- BUTE, E.L. & H.J.P. HARMER. *The black handbook, The people, history and politics of Africa and the African diaspora*. London, 1997.
- BYERS, P.K (ed). *Encyclopedia of World Biography*. Detroit, 1998.
- CAMERON, T. *Jan Smuts, an illustrated biography*. Cape Town, 1994.
- COETSEE, G. *Hans Strijdom, lewensloop en beleid van Suid-Afrika se vyfde Premier*. Kaapstad, 1958.
- COOPER, C.A. *Gerhard Moerdyk - sy werk en lewe. Ongepubliseerde BA-skripsie*, Universiteit van die Oranje-Vrystaat, s.a.
- CRAFFORD, F.S. *Jan Smuts - a biography*. Cape Town, 1945.
- DE BONSARI, C. *Cape Dutch houses and farms, their architecture and history together with a note on the rôle of the C.J. Rhodes in their preservation*. Cape Town, 1953.
- DE HAAS, H& I. HAAGSMA. *Architects in competition – international architectural competitions of the last 200 years*. London, 1988.
- DE KLERK, F.W. *Die laaste trek – 'n nuwe begin, die outobiografie*. Kaapstad, 1989.
- DE KLERK, W. *FW de Klerk – die man en sy tyd*. Kaapstad & Rosebank, 1991.
- DE KOCK, W.J. *Die Krugerhuis, Pretoria*. Pretoria, 1955.
- DE KOCK, W.J (red). *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek, I*. Kaapstad, 1986.
- DE KOCK, W.J. & D.W. Kruger (red). *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek, II*. Kaapstad, 1972.
- D'OLIVEIRA, J. *Vorster - the man*. Johannesburg, 1977.
- DE VILLIERS, D & J. DE VILLIERS. *P.W.* Kaapstad, 1984.
- DU TOIT, M. *Die President Pretorius-museum, Potchefstroom*. S.l., s.a.
- The ENCYCLOPEDIA Americana, international edition, XXVIII*. Danbury, 1992.
- ENGELBRECHT, S.P, (red). *Pretoria (1855-1955) geskiedenis van die stad Pretoria uitgegee in die eeufesjaar 1955 deur die Stadsraad van Pretoria*. Pretoria, 1955.
- FAIRBRIDGE, D. *Historic houses of South Africa*. London, 1922.
- FRANSEN, H. *Drie eeue kuns in Suid-Afrika. Beeldende kuns, boukuns, toegepaste kuns*. Pietermaritzburg, 1981.

FRANSEN, H & M.A. COOK. *The old houses of the Cape, a survey of the existing buildings in the traditional style of architecture of the Dutch settled region of the Cape of Good Hope.* Cape Town, 1965.

FRANSEN, H & M.A. COOK. *The old buildings of the Cape, a survey and description of old buildings in the Western Province.* Cape Town, 1980.

FISHER, R.C. & S. LE ROUX. *Die Afrikaanse woning. Herdrukke uit die Boervrou, 1919-1931.* Hammanskraal, 1989.

FISHER, R.C., S. LE ROUX, & E. MARÉ. (Eds.). *Architecture of the Transvaal.* Pretoria, 1998.

GLANCEY, J. *The story of architecture.* London, 2000.

GRIMBEECK, P. *Recreating the historic house interior: with special reference to the Smuts House Museum.* Unpublished mini thesis, Diploma in Museology, University of Pretoria, 1994.

GROBBELAAR, P.W. *Man van die volk, Gedenkalbum H.F. Verwoerd.* N.p. 1966.

HANCOCK, W.K. *Smuts - the fields of force, 1919-1950.* Cambridge, 1968.

HARROP-ALLIN, C. *Norman Eaton: Architect, A study of the work of the South African architect Norman Eaton 1902-1966.* Johannesburg, 1975.

HARTDEGEN, P. *Our building heritage: an illustrated history.* Halfway House, 1988.

HEARD, A.H. *The Cape of Storms, A personal history of the crisis in South Africa.* Johannesburg, 1990.

HEPPLE, A. *Political leaders of the Twentieth century, Verwoerd.* England, 1967.

HOLBERTON, P. *The world of architecture.* London, 1988.

IMMELMAN, R.F.M (ed.). *The preservation and restoration of historic buildings in South Africa.* Cape Town, 1968.

INGHAM, K. *Jan Christian Smuts, The conscience of a South African.* Johannesburg, 1986.

JENKINS, G. *A century of history, The story of Potchefstroom.* Cape Town, 1971.

JONES, E & C. WOODWARD. *A guide to the architecture of London.* London, 1983.

JOYCE, P. *A concise dictionary of South African biography.* Cape Town, 1999.

JUDIN, H & I. VLADISLAVIC'. *Blank _____(Space) Architecture, apartheid and after.* Pretoria, 1998.

KEEGAN, J (ed). *Who's who in World War II.* New York, 1978.

D.W. KRUGER & C.J. BEYERS (reds.). *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek*, III. Kaapstad, 1977.

KUIJERS, A. *'n Kunshistoriese besinning oor die stylherlewingstendens in die Suid-Afrikaanse argitektuur met verwysing na die argitektuur van Potchefstroom (ca 1860-1940)*. Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, Potchefstroomse Universiteit van CHO, 1980.

LEAN, P.S. *One man in his time. A pictorial review of the life of Jan Christiaan Smuts, May 24 1870- September 11 1950*. Johannesburg, 1964.

LE ROUX, S. *Plekke en geboue van Pretoria, 'n Oorsig van hulle argitektoniese en stedelike belang 1*. Pretoria, 1990.

MAARTENS, M. *Marike a journey through summer and winter*. Vanderbijlpark, 1998.

MAARTENS, M. *Marike, 'n reis deur somer en winter*. Vanderbijlpark, 1998.

MANDELA, N.R. *Long walk to freedom. The autobiography of Nelson Mandela*. Randburg, 1994.

MACDONALD, T. *Ouma Smuts, the first lady of South Africa*. London, 1955.

MARAIS, J.A. *Die era van Verwoerd*. Pretoria, 1992.

MAREE, B. *Groote Schuur, 'n kosbare erfenis*. Pretoria, 1993.

MBEKI, T. *Africa, the time has come. Selected speeches*. Cape Town, 1998.

MEIRING, P. *Ons eerste ses Premiers, 'n persoonlike terugblik*. Kaapstad & Johannesburg, 1972.

MINCHER, K. *I lived in his shadow. My life with General Smuts*. Cape Town, 1965.

MOERDYK, G.L. *Kuns deur die eeue. Die geskiedenis van die boukuns*. Pretoria, 1935.

MORISON, S.E. & H.S. COMMAGER & W.E. LEUCHTENBURG. *Growth of the American Republic*, II. New York, 1980.

MULLER, C.F.J. (red). *Vyfhonderd jaar Suid-Afrikaanse geskiedenis*. Pretoria, 1968.

NIENABER, P.J. *Skone kunste in Suid-Afrika*. Johannesburg, 1951.

PICTON SEYMOUR, D. *Historical buildings in South Africa*. Cape Town, 1989.

PICTON SEYMOUR, D. *Victorian buildings in South Africa, including Edwardian and Transvaal Republican styles 1850-1910*. Cape Town 1976.

PLOEGER, J. *Overvaal, die geskiedenis van 'n ampswoning*. Pretoria, 1963.

- PLOEGER, J (red). *Bewaring van ons erfenis I – Bewaring van ou geboue en historiese oorblyfsels*. Kaapstad, 1966.
- POTGIETER, D.J.(Ed). *Standard Encyclopaedia of Southern Africa III*. Cape Town, 1971.
- POTGIETER, D.J.(Ed). *Standard Encyclopaedia of Southern Africa IV*. Cape Town, 1971.
- POTTINGER, B. *The imperial presidency, PW Botha, the first ten years*. Johannesburg, 1988.
- PRETORIUS, Z. *Marthinus Wessel Pretorius 1819-1901. Eerste Staatspresident van Transvaal*. Pretoria, s.a.
- PRINSLOO, D. *Stem uit die Wilderness, 'n Biografie oor oud-president Botha*. Mosselbaai, 1997.
- QUEEN FREDERIKA OF THE HELLENES. *A measure of understanding*. London, 1971.
- RIES, A. & E. DOMMISSE. *Leierstryd. Die dramas rondom die uittrede van pres. P.W. Botha*. Kaapstad, 1990.
- RHOODIE, E. *PW Botha, the last betrayal*. Melville, 1989.
- ROBINS, E. *This man Malan*. Cape Town, 1953.
- ROODT, L. *The architecture of the Orange Free State Republic 1854-1902. A comparative study of the cultural conflicts and building achievements of a Model Republic*. Ph.D. thesis, University of the Orange Free State, 1987.
- SAMPSON, A. *Mandela, the authorised biography*. London, 1999.
- SAUNDERS, A. *The art and architecture of London*. Oxford, 1984.
- SAUNDERS, C. & N. Southey. *A dictionary of South African history*. Cape Town, 1998.
- SCHOEMAN, K. *Boukunsskatte van die Vrystaat*. Roodepoort, 1985.
- SCHOEMAN, K. *Vrystaatse erfenis. Bouwerk en geboue in die 19de eeu*. Kaapstad, 1971.
- SCHOLTZ, G.D. *Dr. Hendrik Frensch Verwoerd, 1901-1966, II*. Johannesburg, 1974.
- SCHOLTZ, J.J.J. *Die moord op dr. Verwoerd*. Kaapstad, 1967.
- SCHOLTZ, J.J.J.(samesteller), *Vegter en hervormer, grepe uit die toesprake van PWBotha*. Kaapstad, 1988.
- SEALE. W. *The President's house, a history, I, II*. Washington D.C., 1986.
- SEALE. W. *Recreating the historic house interior*. Nashville, 1979.

- SEALE, W. *The tasteful interlude – American interiors through the camera's eye, 1860-1917*. Nashville, 1982.
- SIMONS, P.B. *Groote Schuur, great granary to stately home*. Vlaeberg, 1996.
- SIMPSON, R. *King's House*. S.I. 1993.
- SIMPSON, R. *Libertas*. S.I., s.a.
- SMUTS, F. *Stellenbosch drie eeue*. Stellenbosch, 1979.
- SMUTS, J.C. *Jan Christiaan Smuts*. Cape Town, 1952.
- STAUCH VORSTER MOM ARCHITECTS: *Renovations to Mahlamba-Ndlopfu, proposed extent of work 22 August 1998*, P.O. Box 1125, Pretoria, 0001, 22 Augustus 1998.
- SUZMAN, H. *Memoirs: In no uncertain terms*. London, 1993.
- TEMPELHOFF, J.W.N. *Townpeople of the Soutpansberg. A centenary history of Louis Trichardt (1899-1999)*. Louis Trichardt, 1999.
- THATCHER, M. *The Downing Street years*. London, 1993.
- THOM, H.B. *DF Malan*. Kaapstad, 1980.
- VAN DEN HEEVER, C.M. *Generaal JBM Hertzog*. Johannesburg, 1943.
- VAN HEERDEN, M. *Eerbetonings aan Suid-Afrikaanse Eerste Ministers (1910-1960): 'n kultuurhistoriese studie. Ongepubliseerde M.A.-verhandeling*, Universiteit van Pretoria, 1997.
- VAN HEERDEN, M. *Stokkiesdraai, die Verwoerdversameling in beeld en dokument*. Pretoria, 1984.
- VAN SCHOOR, A.M. (red). *Die Nasionale boek - gewy aan 25 jaar van Nasionale bewind (1948-1973)*. Braamfontein, s.a.
- VERMEULEN, I. *Man en monument, die lewe en werk van Gerard Moerdyk*. Pretoria, 1999.
- VINEY, G. *Colonial houses of South Africa*. Cape Town, 1987.
- WALKER, J. *Bibliography of South African architects (up until approximately 1940)*. Unpublished manuscript 1999.
- WHITE HOUSE HISTORICAL ASSOCIATION. *The White House an historic guide*. Washington DC, 1970.

VI ELEKTRONIESE INLIGTING

www.anc.org.za
<http://babel.altavista.co./translate.dyn>;
www.elysee.fr.
www.explore.up.ac.za
www.number-10.gov.uk
www.pagesjaunes.fr.../pt./sites/htm
www.pm.gov.au
www.premier-ministre.gouv.fr.
www.whitehouse.gov.

VII PERSOONLIKE MEDEDELINGS

1 Mondeling

ANDREWS, mr. T., Emageni Collection, 41 Douglas Street, Colbyn, 0083, 1997-11-08.

BOTHA, mnr., H., Argitek, Interplan Argitekte, Embankmentweg 1262, Verwoerdburgstad, 7441, 1996-12-13.

BESTER, me. M., Departement van Openbare Werke, Tuine-afdeling, Pretoria, 0001, 1998-07-28.

GIACCHETTI, mnr. V., voormalige Italiaanse krygsgevangene, Shongweni 201, Schreuderstraat, Groenkloof, Pretoria, 0181, 1999-04-26.

DAMON, mev. B., Huishoudingbestuurder, Mahlamba Ndlopfu, Bryntirion, Pretoria, 0083, 1996-04-03.

DUFFEY, prof A.E., Departement Beeldende Kunste, Universiteit van Pretoria, 0002, 1998-08-14.

ESTERHUIZEN, me. V., Kurator: Van Tilburg-versameling en Van Gybland-Oosterhof-versameling, Universiteit van Pretoria, Pretoria, 0002, 2001-06-30.

FERREIRA, mnr. F., voormalige Kontroleur van die Huishouding, Libertas, Posbus 678, Seepunt, 8060, 2000-02-06.

HEIN, mrs S., Principal Architect, Department of Public Works, Private Bag X65, Pretoria, 0001, 2000-06-12.

HUMAN, mnr. J., Assistent-huishoudingsbestuurder, Mahlamba Ndlopfu, Bryntirion, Pretoria, 0083, 1998-07-22.

MALAN, mev. A.J., Lynnwoodoord 72, The Hillside, Pretoria, 0001, 1996-10-17.

MEIRING, mnr. H., argitek, Middelstraat, New Muckleneuk, 0181, 1997-07-15.

PIETERSE, mnr. J.C., argitek, Departement van Openbare Werke, Privaatsak X65, Pretoria, 0001, 1996-10-31.

REINDERS, mnr. J., Hoof: Protokol en Seremoniële Dienste, Kantoor van die Presidensie, Privaatsak X83, Uniegebou, Pretoria, 0001, 1999-11-24.

WHITE, mnr. E., Kontroleur van die Huishouding, Genadendal, Groote Schuur-landgoed, Rondebosch, 7700, 2000-06-08.

OBERHOLZER, mev. I., voormalige Administratiewe Sekretaresse (1993 – 1994) vir mev. M de Klerk, Trumperstraat 827, Waverley, Pretoria, 0186, 2000-14-06.

2 Skriftelik

BOONZAAIER, mev. S., voormalige Hoofbinnenshuisversierder, Departement van Openbare Werke, Arcadiastraat 976, Arcadia, Pretoria, 0083, 1998-04-09.

BOSHOFF, mej. A., Posbus 116, Orania, 8752, 1999-05-26.

BOTHA, mev. E., Die Anker, Wilderness, 6560, 1997-02-27.

BROWNLEE, mnr. B., voormalige Hoofargitek, Departement Openbare Werke, Koranabergweg 77, Waterkloofrif, Pretoria, 0181, 1997-07.

DE KLERK, mev. M., Posbus 1692, Groenkloof, 0027, 1997-03-03.

EMKE, me. L., Nasionale Kultuurhistoriese Museum, De Villiershof, Mearsstraat 139, Sunnyside, Pretoria, 0002, 1998-09-28.

ERASMUS, mnr. F., Nasionale Monumenteraad, Johannesburg, 2000, 1999-04-03.

FISHER, prof. R.C., Departement Argitektuur, Landskapsargitektuur en Binnenshuise Ontwerp, Universiteit van Pretoria, Unionlaan 48, Kloofsig, 0157, 1997-07-17.

MARAIS, Ms. L., Librarian, Department of Public Works, Private Bag X65, Pretoria, 0001, 2000-05-16.

MARITZ, mnr. E., BVI Raadgewende Ingenieurs, Posbus 2967, Pretoria, 0001, 2000-05-15.

PIETERSE, mnr. J.C., argitek, Departement van Openbare Werke, Privaatsak X65, Pretoria, 0001, 1996-10-31

SOPHIA, HER MAJESTY, THE QUEEN OF SPAIN., Palacio de la Zarzuela, Madrid, Spain, 1998-07-27.

VALLY, Mr. R., Reedwan Vally Architects, 30 Jewell Heights, Laudium, Pretoria, 0037, 2000-05-13.

VAN ZYL, mej. S., voormalige Huishoudster Libertas, Posbus 138, Clocolan, 9753, 1998-08-11.

VORSTER, mev. M., Serenitas 55, Strand, 7140, 1997-02-26.

VORSTER, mnr. W., Posbus 696, Somerset-Wes, 7129, 1999-06-08.

OPSOMMING

Die praktiese en simboliese funksie van 'n ampswoning word bespreek aan die hand van 'n aantal bekende ampswonings soos die *Wit Huis*, Washington D.C. en *10 Downing Street*, Londen. Voormalige en huidige ampswonings in Suid-Afrika word beskryf.

Die besluit om Libertas (nou Mahlamba Ndlopfu) te laat bou, die kompetisie vir die ontwerp, en die wenontwerp het wyd kommentaar uitgelok. GL Moerdyk, die wenner van die kompetisie, se agtergrond en sy beskouings oor die argitektuur het hom in konflik met die Departement van Openbare Werke gebring.

Tydens die oprigting van die ampswoning het die boukoste die begrote bedrag oorskry en daar moes gevolglik besnoei word om uitgawes te beperk. Die woning lyk derhalwe baie anders as die Moerdyk-wenontwerp.

Die woning is in 1940 deur die Departement van Openbare Werke voltooi en gemeubileer. Eerste minister JC Smuts het verkies om in sy eie huis in Irene te bly en die woning is as staatsgastehuis gebruik. Mevrou IM Smuts het die woning die naam Libertas, die naam van haar geboortehuis by Stellenbosch, gegee.

Die eerste inwoner van die woning was DF Malan en sy gesin. Van die begin af het die woning sekere probleme gehad soos die dak wat lek en dat die huis nie volledig ingerig was nie. Na Malan het opeenvolgende Eerste Ministers in Libertas gewoon en verbeteringe soos 'n silwerkluis en veranderings aan die binneversiering aangebring. Latere veranderings het groter badkamers, aantrekkamers en verbeteringe aan die kombuis ingesluit.

In B.J. Vorster se tyd is die grootste veranderinge aan Mahlamba Ndlopfu aangebring deurdat die noordelike stoepe toegebou is om die eetkamer en die Pierneefkamer te vergroot. Dit het die noordelike aansig en die binnekant aansienlik verander. Die suidelike aansig is ook verander met die aanbou van die *porte-cochère* in die tagtigerjare van die vorige eeu.

Die ampswoning is in die regeringstydperk van FW de Klerk tot nasionale gedenkwaardigheid verklaar en in NR Mandela se tyd is die naam daarvan tot Mahlamba Ndlopfu verander. Jarelange verwaarlosing het in 1999-2000 baie werk aan die woning genoodsaak. Die werk het 'n aantal probleme opgelos en meer kantoorruimte verskaf. Die gebrek aan 'n klein privaatleefvertrek vir die gesin is met verloop van tyd op verskeie wyses die hoof gebied, maar eers in 1999-2000 is 'n vertrek vir dié doel gebou.

Die invloed van die verskillende Eerste Ministers en hulle gesinne op die ampswoning het baie te doen gehad met hulle belangstelling in Mahlamba Ndlopfu, soos mev Vorster en die Verwoerds maar PW Botha en NR Mandela het die woning slegs gebruik as dit noodsaaklik was.

Volgens voormalige inwoners en personeellede verbonde aan die ampswoning het persoonlike voorkeur beslis of dit suksesvol as amps- en gesinswoning beskou is.

Mahlamba Ndlopfu het egter nie sinoniem met die ampte van Eerste Minister en President, soos die Wit Huis in die VSA, of 'n simbool van die eenheid in die Suid-Afrikaanse samelewing geword nie. Daar behoort daadwerklik beplan word om die woning in die toekoms dié doel te laat vervul by wyse van kuns- of museumversamelings.

SUMMARY

The practical and symbolic functions of an official residence are discussed with reference to some well-known examples as the White House, Washington DC, and 10 Downing Street, London. Past and present official residences in South Africa are also discussed.

The decision to build the residence, the subsequent competition to select a design and the winning design elicited widespread comment. The winner of the competition, GL Moerdyk's background and views on architecture brought him into conflict with the Department of Public Works.

The budgeted amount of money was exceeded early in the process and major changes had to be made to the winning design to accommodate the cut in costs. Thus the residence ultimately built is very different to Moerdyk's design.

The residence was completed in 1940 and furnished by the Department of Public Works. Prime Minister Smuts preferred his own home at Irene and used the official residence as a Government guesthouse. Mrs. Smuts called the residence *Libertas* after her parents' home in Stellenbosch.

The first Prime Minister to occupy the residence was Dr DF Malan and his family. From the start there were problems with some aspects of the residence such as the leaking roof and it was not yet completely furnished. After Malan all Prime Ministers and Presidents lived in the residence and various improvements were made to the residence for example a silver room and also changes to the interior decorating. Subsequent changes included bigger bathrooms, dressing rooms and improvements to the kitchen.

During the time of BJ Vorster some of the biggest changes were made to the residence. This included enlarging the dining room and Pierneef room by enclosing the verandas. This changed the northern view and inside of the residence considerably. The southern view of the residence was also changed in the 1980s by the addition of the porte-cochere.

The residence was declared a national monument in the time of FW de Klerk and the name changed to Mahlamba Ndlopfu by President NR Mandela. Years of neglect eventually necessitated major work to the residence during 1999-2000. This solved several problems and provided more office space. Attempts to solve the lack of a private living room for the family had been made over time but was only solved by building a room in 1999-2000.

The influence of the different Prime Ministers and their families on the residence had much to do with whether they were interested in the residence or not. Some were closely linked to the residence like the Verwoerds and Mrs. Vorster but others like PW Botha and NR Mandela used it out of necessity only.

According to previous inhabitants and staff members personal preference determined whether the residence was considered a successful official and family home.

The residence neither became synonymous with the position occupied by the inhabitant like the White House, nor a symbol of the unity of the South African society. This can be remedied in future, perhaps by museum or art collections.

SLEUTELTERME

Libertas

Mahlamba Ndlopfu

Bryntirion

Meintjieskop

GL Moerdyk

Ampswoning / Official residence

Eerste Minister / Prime Minister

President

Nasionale gedenkwaardigheid / National monument

Argitektuur / Architecture